

SZALAGYI CSILLA

Szintéziskísérlet és jelenlétmegosztás

Pilinszky János: Beszélgetések Sheryl Suttonnal

Pilinszky János a köztudatban elsősorban költőként, másodsorban esszéistaként szerepel mind a mai napig, és ehhez képest a Bende József szerkesztésében ismét önálló kötetként megjelent *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című műve árnyaltabb képet közvetít az alkotóról. Hiszen ha 1981-ben – fájóan korán, alig hatvan évesen – bekövetkezett halála véget nem vet elképzelései megvalósításának, a hangsúlyok talán el is tolódhattak volna akár a prózai műfajok, akár a dráma vagy valamely összetett irodalmi forma irányába, mint amilyen ez az újra napvilágot látott szöveg, mely mindhárom műnem jellemzőit hordozza. A líra versbetétként is szerepel benne, de a szöveg sűrítettsége, elhallgatásos-rejtjeles kifejezőmódja is lírai vonás. A kortárs színház helyzetét nem csupán megnevezi és elemzi a szöveg, de nyolcadik fejezetében drámabetét is szerepel, és a beszélgetés dialogikussága is drámai alakzat. Végül az esszéisztikus részletek egy párbeszédes regény összetevőiként is olvashatók, nem beszélve a mű alcíméről, amely a szerzői szándékot is jelzi: *Egy párbeszéd regénye* – a kötet ekkor epikai alkotásként, esetleg regénykezdeményként áll előttünk.

A *Beszélgetések...* új kiadása azonban több a mű újraközlésénél. A szöveget követi a szöveggörnyezet felfestése és a filológiai vonatkozások teljességre törekvő feltárása. A keletkezés körülményeit korabeli képekkel és eredeti levelekkel, idevonatkozó esszérészletekkel illusztrálja a kiadvány, a szerkesztői utószóban pedig minden olyan konkrétum szerepel, amely *A süket pillantása* című, Robert Wilson rendezte színelőadás viszonylatában fontos lehet, hiszen a darab ismerete hozzájárulhat a színházról folytatott dialógus megértéséhez.

A valószínűsíthetően 1976-ban Szigligeten írt, de csak a következő évben kiadott kötet értelmezésének lehetséges irányai közül három különösen sokatmondónak tűnik. A szöveg ugyanis (regénykezdemény-jellege mellett vagy azzal szoros összefüggésben) részint párbeszédre bomló, de esszészzerű szintéziskísérlete a Pilinszky publicisztikai írásaihoz és beszélgetéseiben már megjelent gondolatoknak, részben poétikai magyarázatát kínálja fel a szerző alkotói eljárásainak, egyben művészetfilozófiájának, amelyet itt a Wilson-darab kapcsán fejt ki. Ennek mintájára a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* három kompozíciós egységet ölel fel, amelyek nem választhatóak el egymástól, egymásba érnek, ugyanakkor nem zárulnak le. A szöveg a művészetéről szóló beszéd tapasztalati háttérének megidézésével és rejtélyes-rejtjeles bemutatásával kezdődik – hiszen maguk az ott részletezett jelenetek és események is úgy simulnak az elképzelések logikai vázlatába, mint kiváltó okok vagy magyarázó illusztrációk. A beszélgetés figyelme itt a jellegzetes, a versekből ismert, az elhallgatáson és a sűrítettségen alapuló, intenzív költői hatást kiváltó módszertant követve ezúttal a megjelenítés dramaturgiájára irányul: „Most húsz-harminc oldalát lapozom át közbeeső életmenek – olvasható Pilinszky bemutatkozásának utolsó soraiban. – A többit megkísérlem a továbbiak során *fedőszavak mögé* rejtve elmondani.” (14, kiemelés: Sz. Cs.) Az egyetlen szóba sűrités, a történet elbeszélésének rejtjelek közé ékelése a szöveg alapvető poétikai eszköze. Egy – Sheryl Sutton hangjára írt – dialógusrészlet ezt később így világítja meg: „ez nem elkenése, hanem éppen bevallása a dolgoknak. Ha eljutunk majd a valódi elképzeléseinkhez, nekem egyetlen félmondatod elég lesz ahhoz, hogy többet tudjak meg rólad, mint ami egyáltalán elmondható.” (19) Ezt a *módszertant*, a rejtjelezés poétikáját a kötet pedig egyszerre magyarázza és meg is valósítja, amikor a gondolatokat kiváltó élmény eredetét részletezi. Így érkezik el a Wilson-darab tárgyalásához és ezzel párhuzamosan egy álomhoz kapcsolódó, Székesfehérvár és New York vonzásában megvalósuló történéshez.

A szöveg a fentiek értelmében több szálon fut. Mint ismeretes, Pilinszky Párizsban látta Robert Wilson darabját. A fikatív beszélgetés a *Csillaghálóban* című dokumentumfilm¹ szemtanú elbeszélője szerint két betegségtörténeten alapul: Pilinszkyt barátja, Gát János ápolta, Gát Jánost pedig a Wilson darabjában szereplő színésznő, Sheryl Sutton, illetőleg a szerző és Sheryl személyes találkozásai is inspirálták a fejezeteket. A dialógus dinamizálja az esszét, színekkel, ugyanakkor csak kevés cselekménnyel tölti fel, megőrizve esszéjellegét. A két, párbeszéd formában szembesített szereplő a hétköznapi megnyilvánulásokon túl mondanójának tematikájával művészeti kontextusokat idéz meg: a beszélgetésben Sheryl Sutton a modern színházat, Pilinszky pedig az

1 *Csillaghálóban I. – Emlékek Pilinszky János európai útjairól.* Rendező: Mispál Attila, operatőr: Balázs Sándor, producerek: Mécs Mónika és Muhi András, gyártó: M&M Film Kft., 2015.

írás jelenkori dilemmáit képviseli. Ám a *Beszélgetések...* a műfaji hovatarozáson túl számos egyéb kérdést is felvet – ezek részint épp a műfajokhoz tapadó értelmezési stratégiákból adódnak. Ilyen például, hogy kik a megjelenített személyek, hol húzható határ a fiktív irodalmiság és a dokumentumértékű visszaemlékezés között, illetőleg egyáltalán van-e jelentősége ennek a mű világán belül. Ezenkívül milyen személyiségképlet bontakozik ki a párbeszédből? Egyáltalán hány szereplőről beszélhetünk? Ezeket a kérdéseket a szöveg nem válaszolja meg megnyugtatóan, inkább a dialógusba foglalt diskurzus meglepően egységes és ugyanakkor tág értelmezési tartományt nyitó epizódjaira helyezi a hangsúlyt.

Az epizódokból összeálló szöveg a párbeszéd szereplőit olyan rokon művészi alkotókként festi meg, akiknek – egymással való mély azonosulásuk következtében – egymásra felelő, egymást kiegészítő megszólalásaiban monológok sorozata épül fel. Annál is inkább egyetlen hangra írt beszélgetésről lehet szó, mert a jelen szövegközlést kiegészítő alapos filológiai apparátus (amely az eredeti, 1977-es kötetkiadásban nem jelent meg, későbbi szövegközlésekben pedig a szépprózák között röviden utalt a keletkezési körülményekre és a fontosabb filológiai tudnivalókra) a párbeszéd mindkét résztvevőjénél utal Pilinszky már megjelent esszéire. A *Beszélgetések...* így például meglepő módon még a Pilinszky-recepció egyik alapkövét, az *evangéliumi esztétika* kifejezést is Sherylhez köti.

A Sheryl Suttonnal folytatott dialógusban tehát Pilinszky saját (már részben korábban is publikált) írásainak fő szólamai jelennek meg egymás után, változó (többnyire egyenesen esetleges) szereposztásban, a szerző jelenlétének megosztásán keresztül, ami nem csupán Pilinszky nagyvonalúságát bizonyítja, de a szerzőséget illető felfogását is tükrözi. A *Beszélgetések...* elhíresült gondolata szerint, amely az egész kötetszerkezetet felvezető vezérgondolatként is olvasható, „a mű kezdi írni önmagát” (15) – amely szemléletmód Esterházy Péternél meghatározóvá válik majd.² A vélekedések ezután egymást pontosítják, a körülmények pedig, mint a helyszín (szobabelső és utca), az idő (körülbelül egy hét) és a cselekmény (a gyógyulás folyamatának görbéje) jól körülrajzolt alapokat biztosítanak a gondolati tartalmaknak és a regényszerkezetnek egyaránt. A szereplők nem véleményeket ütköztetnek, nem tapasztalataikat osztják meg, nem a saját felfogásukat körvonalazzák, nem is kérdések és válaszok formájában olvashatjuk belátásaikat, hanem egységes koncepció szintézise zajlik a szemünk előtt: Pilinszky elképzelései, művészetfilozófiai megfontolásai és alkotói dilemmái szólalnak meg egy sűrű szövésű, műfajokon átívelő eleven kötetben.

2 Vö. Esterházy Péter: *Termelési-regény (kissregény)*, Magvető, Budapest, 1979, 429: „A regény, amint írja önmagát.”

Így a címben megnevezett Sheryl Sutton a beszélgetés ihletett műzsajaként úgyszólván „egy lélek, két legény” (Milne: *Micimackó*) karakterű beszédpozícióban társul a mű szerzőjével, Pilinszky Jánossal. Hiszen a nevezett vállalás szerint Pilinszkynek Sheryl Sutton könyvét kell megírnia, „az ő könyvét, helyette is” (14), a kötet egészét pedig Pilinszky tragikus körülmények között elhunyt nővérének ajánlja, s ennek az elhatározásnak és ajánlásnak az eltökéltsége, a tét komolysága emlékeztet a haláltáborok áldozatainak emlékezetében fogant elhatározásra, a jóvátehetetlen művészi tettlegességű jóvátételének ígéretére: „semminek sincs értelme, ha nem tudjuk jóvátenni azt, ami már megtörtént”,³ aminek következménye, hogy „a költészetnek, ha igazán költészet, igazi közege a jóvátehetetlen. A jövő túl könnyű, túl ritka, nem elég ellenálló neki.” (68) Az írásnak ez a céliránya görgeti előre a konkrét szöveg születését, és a művészet *mozdulatlan elkötelezettségű* (67) centrumába vezet: „a szerencsétlenséget nemcsak elviselni, de szemügyre venni és szemlélni is nehéz. És mégis – Simone Weil szavával –, nincs magasabb rendű szépség, mint a szerencsétlenség hiteles ábrázolása.” (57) Elviselni és szemlélni – a beszélgetőtársak eltérő alkata itt a nagyon szembetűnő jellemzők folytán, amelyeket röviden a fehér, időszödő európai férfi és a fekete, fiatal amerikai nő alakjában lehet összegezni, és amelyek ráadásul a közös nyelv hiányával kapcsolódnak össze, a trauma és a bűn közös pontjaiból kiindulva ismét szétágazik. Sheryl Sutton szereplőként inkább elszenvedte a traumatikus eseményeket, színésznőként megjelenítette, Pilinszky ugyanakkor inkább szemlélője volt mások szenvedésének, amelynek következményeit alkotói szemléletébe és módszertanába illesztette. Itt még gyerekkori élményei is megszólalnak: szó esik például Micsicsákról, akit apáca nagynénje lánynevelő intézetében ismert meg, valamint katonaéveiről, a háború tapasztalatáról, és a később meglátogatott Auschwitz múzeumi közegéről. A kétféle, közvetlen és közvetett szenvedés a művészi intuíció közösségében mégis egy és ugyanaz: „Hihetetlen szavai vannak – és messze túl az ismert szavakon – kétféle emberi melegnek. Ha ez a dialógus megszólalhatna! De mivel a századvég szülötte vagyok, azt mondom, maradjon rejtve, ami idáig is rejtve volt!” (65)

Annál feltűnőbb, hogy mégis mennyire hasonló belátások nyílnak meg számukra. A beszélgetőket összekötő szituatív viszonyok és szerepkörök kiegészítik egymást – beteg és betegápoló, szerző és színésznő, szenvedő és szemlélő ugyanarról a témáról más-más szemszögből szerez tapasztalatot, márpedig a kötetben a tapasztalatokra nagy hangsúly esik, bármily elvont síkon szólaljanak is meg. Ezért a két szereplő a jelenlét megosztásán keresztül olyan gondolati tartalmakat állít a mű horizont-

3 Pilinszky János: Egy lírikus naplójából, in uő: *Esszék, cikkek*, Magvető, Budapest, 2019, 346.

jába, amelyek az első oldalaktól kezdve evidenciaként hatnak, hiszen ők (közös nyelv hiányában is) értik egymást. A Pilinszky esszéiben is több helyütt tárgyalt *jelenlévesztés* ily módon egy lehetséges kiutat talál ebben a beszélgetésben, annak ellentételezésére, hogy „[a] valódiból *semmi*, majd a semminél is gonoszabb *mintha* lett, a hiánynál is gyötrőbb *mintha*, aminek még elvetésével és elpusztításával se juthatunk vissza a bizonyosságba és a jelenléte”. (61) (Szerkesztette Bende József, *Magvető, Budapest, 2020*)